

Глава 83 НАБУТТЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ МАЙНА БЕЗ ДОСТАТНЬОЇ ПРАВОВОЇ ПІДСТАВИ

Стаття 1212. Загальні положення про зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави

1. Особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно. Особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуте, згодом відпала.

2. Положення цієї глави застосовуються незалежно від того, чи безпідставне набуття або збереження майна було результатом поведінки набувача майна, потерпілого, інших осіб чи наслідком події.

3. Положення цієї глави застосовуються також до вимог про:

1) повернення виконаного за недійсним право чином;

2) витребування майна власником із чужого незаконного володіння;

3) повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні;

4) відшкодування шкоди особою, яка незаконно набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи.

Положення глави 83 ЦК, до складу якої входить чотири статті, регулюють такі два види позадоговірних зобов'язань, як зобов'язання, що виникають внаслідок або безпідставного набуття, або збереження майна однією особою (набувачем) за рахунок іншої особи (потерпілого).

Стаття, що коментується, містить загальні положення про зобов'язання, що виникають у зв'язку з набуттям або збереженням майна без достатньої правової підстави.

При регулюванні означених відносин, згідно до положень цієї глави, необхідно мати на увазі наступне: 1) Суб'єктами зобов'язань, що виникають з безпідставного збагачення (тобто набувачем і потерпілим), можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи, а також держави, територіальні громади, Автономна Республіка Крим. Особа, що безпідставно отримала (зберегла) майно, повинна повернути його потерпілому. У разі невиконання цього обов'язку майно підлягає стягненню з означеної особи в судовому порядку.

Обов'язок повернути безпідставно отримане майно є різновидом цивільно-правової санкції, а не мірою відповідальності. Тому наявність вини в поведінці особи, що безпідставно збагатіла, не вимагається. Означена цивільно-правова санкція застосовується і в тих випадках, коли безпідставне набуття майна є результатом події, поведінки самого потерпілого або третіх осіб. 2) Термін «майно», що вживається в частині першій статті, що коментується, має на увазі як предмети зовнішнього матеріального світу (матеріальні об'єкти), так і майнові або зобов'язальні права (наприклад, право власності на речі чи гроші; право вимоги виконання зобов'язань третіми особами тощо). 3) Для виникнення зобов'язання з безпідставного збагачення необхідна наявність хоча б двох умов: перше — збільшення або збереження майна однією стороною (набувачем), з одночасним зменшенням його у іншій стороні (потерпілого); друге — відсутність правової підстави (юридичного факту) для збагачення або збагачення за підставою, яка згодом відпала (наприклад, заповіт, за яким спадкоємці отримали майно та майнові права, визнаний судом недійсним). Відсутність правової підстави означає, що набувач збагатився за рахунок потерпілого поза підставою, передбаченою законом, іншими правовими актами чи правочином. 4) Згідно з частиною другою статті, що коментується, правила, закріплені в главі 83 ЦК, застосовуються незалежно від того, чи виникло безпідставне збагачення внаслідок поведінки набувача майна, самого потерпілого, третіх осіб або виникло мимоволі, 5) Як зазначалося вище, частина перша статті, що коментується, припускає можливість виникнення двох видів зобов'язань з безпідставного збагачення: перший вид — зобов'язання, що виникли внаслідок безпідставного придбання (майно набувача збільшується, майно потерпілого зменшується); другий вид — зобов'язання, що виникли внаслідок безпідставного збереження (збереження майна з боку набувача і зменшення або не збільшення майна з боку потерпілого).

Прикладами першого виду зобов'язань можуть бути такі: помилкове повторне виконання

зобов'язань (повторна поставка товарів, повторна оплата рахунків тощо); помилкова поставка товарів (або помилковий перерахунок коштів) на адресу неналежного набувача; оплата рахунку за послугу, яку фактично не отримали; збільшення майна внаслідок стихійного лиха (повінню викинуло на берег чуже майно); повернення позикових коштів не тому кредитору (наприклад, банку, який поступився правом вимоги третій особі, але не сповістив про це боржника тощо).

Прикладами другого виду зобов'язань є такі: несплата послуг, якими фактично скористувався набувач (наприклад, комунальних, при відсутності договору); виконання зобов'язань замість третіх осіб (наприклад, одним з учасників податку за земельну ділянку, що знаходиться в спільній сумісній власності декількох осіб — співвласників житлового будинку, що розташований на цій ділянці); несплата набувачем грошових коштів потерпілому за користування майном, яке взяв потерпілий в оренду. 6) Положення глави 83 ЦК застосовуються до всіх вимог про повернення безпідставного збагачення незалежно від підстав їх виникнення, в тому числі до вимог: про повернення виконаного за недійсним правочином (повернення майна, придбаного у особи, яка не уповноважена на його продаж); про витребування майна власником з чужого незаконного володіння (повернення власнику майна, що признане безхозним без належних на те підстав); про повернення виконаного однією із сторін в зобов'язанні (повернення орендатору частини сплаченої ним орендодавцю авансом орендної плати в зв'язку з неможливістю використання в подальшому об'єкта оренди за його призначенням); про відшкодування шкоди особою, яка незаконно придбала майно, або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (відшкодування вартості ремонту чужого майна, що було придбане або використовувалось на незаконних підставах).

Стаття 1213. Повернення в натурі безпідставно набутого майна

1. Набувач зобов'язаний повернути потерпілому безпідставно набуте майно в натурі.

2. У разі неможливості повернути в натурі потерпілому безпідставно набуте майно відшкодовується його вартість, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення майна.

Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави виникають при наявності наступних вимог:

По-перше, необхідно, щоб одна особа набула (зберегла) майно за рахунок іншої. Збільшення або збереження в попередньому розмірі майна на одній стороні є результатом відповідного зменшення майна на іншій.

По-друге, необхідно, щоб набуття майна однією особою за рахунок іншої відбулося без достатньої правової підстави, передбаченої законом або угодою.

У залежності від змісту вимоги, яка пред'являється на підставі зобов'язання, яке виникає у потерпілого, законодавець передбачив можливість повернення набутого (збереженого) майна в натурі.

Майно, яке може бути розпізнане, повертається в натурі. Доходи також повертаються в натурі або у вигляді грошового еквіваленту.

Незважаючи на те, що в статті, що коментується, мова йде про обов'язок набувача «повернути» набуте, враховуючи певні обставини, може бути повернена не та сама індивідуально визначена річ, а її рівноцінна заміна з числа однорідних.

У випадку неможливості повернення безпідставно набутого майна в натурі відшкодовується його вартість, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення майна. Суд, враховуючи положення Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», в залежності від випадку, вправі обрати методичні матеріали по оцінці майна, які найбільш відповідають виду й стану майна, або майнових прав, які оцінюються.

Крім набутого (збереженого) майна повертаються чи відшкодовуються доходи, які особа отримала. Оскільки не індивідуалізований предмет пред'явленої позивачем вимоги, то не набувають індивідуальної визначеності отримані у випадку використання його доходи. Вони також можуть відшкодовуватися, враховуючи реальну чи належну вигоду, отриману від використання такої ж кількості речей того ж виду. Будь-які вимоги підпорядковуються загальному для цивільного права принципу повного відшкодування шкоди.

Безпідставно набуте майно повертається тому, за рахунок кого було набуте.

Стаття 1214. Відшкодування доходів від безпідставно набутого майна і витрат на його утримання

1. Особа, яка набула майно або зберегла його у себе без достатньої правової підстави, зобов'язана відшкодувати всі доходи, які вона одержала або могла одержати від цього майна з часу, коли ця особа дізналася або могла дізнатися про володіння цим майном без достатньої правової підстави. З цього часу вона відповідає також за допущене нею погіршення майна.

Особа, яка набула майно або зберегла його у себе без достатньої правової підстави, має право вимагати відшкодування зроблених нею необхідних витрат на майно від часу, з якого вона зобов'язана повернути доходи.

2. У разі безпідставного одержання чи збереження грошей нараховуються проценти за користування ними (Стаття 536 цього Кодексу).

У частині першій статті, що коментується, збережена норма чинного Цивільного кодексу 1963 р., яка передбачає відшкодування потерпілому всіх набутих і можливих прибутків набувача від майна, що складає предмет безпідставного збагачення. Такими прибутками, наприклад, можуть бути: реальний (або) можливий прибуток від передачі цього майна в оренду; приплід, отриманий від тварин; прибуток від коштів, які зберігалися на депозитному рахунку, безоплатне користування чужим обладнанням тощо. Обов'язок доказу розміру таких прибутків лежить на потерпілому.

Необхідно враховувати те, що законодавець визнає одержання прибутків безпідставним лише за умови, коли набувач майна знав або повинен був знати про безпідставність його набуття. Тому безпідставно отримані прибутки повинні бути відшкодовані лише з того часу, коли особа, що збагатилася, дізналася або повинна була дізнатися про безпідставне збагачення.

Потерпілому повинні повертатися або відшкодовуватися лише ті прибутки, які він сам, за умови нормального ділового обігу і при визначених обставинах, реально міг би отримати шляхом використання такої ж кількості речей цього ж роду. Інші прибутки або вигоди, які збагативший добув з майна внаслідок своєї заповзятливої діяльності, мають бути залишені йому (наприклад, при користуванні чужими коштами потерпілому відшкодовуються звичайні проценти, а не прибутки, які були отримані від вмілої гри на біржі).

З того часу, коли набувач дізнався або міг дізнатися про безпідставність свого збагачення, він несе відповідальність за допущене ним погіршення майна (зіпсування, зношення, природне зменшення, розкрадання тощо).

Нерідко особа, що безпідставно збагатилася в процесі експлуатації безпідставно набутого (збереженого) майна, має робити певні витрати заради підтримки його в належному стані (стосовно речей — це можуть бути витрати на їх збереження або ремонт; стосовно тварин — це витрати на їх утримання, догляд).

У таких випадках повернення майна потерпілому без компенсації вчинених на нього витрат може привести до безпідставного збагачення вже з боку потерпілого. Тому на потерпілого законодавець покладає обов'язок відшкодування набувачу понесених ним витрат на утримання й збереження майна з того часу, з якого потерпілий має право стягнути отримані прибутки. Необхідно підкреслити, що йдеться не про всі витрати набувача, а лише про «необхідні» витрати, тобто про ті, без яких неможливо було обійтись.

Згідно з частиною 2 статті, що коментується, на суму безпідставного грошового збагачення підлягають нарахуванню проценти за користування чужими коштами з того часу, коли набувач дізнався або повинен був дізнатися про безпідставне отримання або збереження. Проценти підлягають нарахуванню згідно правилам, що встановлюються в статті 536 ЦК (див. означену статтю та коментар до неї).

Стаття 1215. Безпідставно набуто майно, що не підлягає поверненню

1. Не підлягає поверненню безпідставно набуті:

1) заробітна плата і платежі, що прирівнюються до неї, пенсії, допомоги, стипендії, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, аліменти та інші грошові суми, надані фізичній особі як засіб до існування, якщо їх виплата проведена фізичною або юридичною особою добровільно, за відсутності рахункової помилки з її боку і недобросовісності з боку набувача;

2) інше майно, якщо це встановлено законом.

Із загального правила, відповідно до статті 1213 ЦК, безпідставно набуте майно підлягає поверненню потерпілому. Законодавець передбачає винятки. У відповідності з ч.1 статті, що коментується, не підлягають поверненню в якості безпідставно набутого майна: заробітна плата і платежі, що прирівнюються до неї, пенсії, допомоги, стипендії, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, аліменти та інші грошові суми, надані фізичній особі як засіб до існування, якщо їх виплата проведена фізичною або юридичною особою добровільно, за відсутністю рахункової помилки з її боку і недобросовісності з боку набувача. Такий виняток із загального правила встановлено для відносин, в зв'язку з якими утворюється джерело постійного існування даної особи. Така заборона діє при умові добросовісності громадянина-набувача. Якщо буде доведено недобросовісність громадянина-набувача або наявність рахункової помилки, вказані грошові суми підлягають поверненню. Обов'язок доведення недобросовісності громадянина-набувача, який отримав вказані суми, або наявність рахункової помилки, покладений на потерпілого, який вимагає повернення сплачених грошових сум.

Зазначений перелік випадків не є вичерпним, тому що до нього може бути віднесене будь-яке майно. Згідно цього вимога про повернення майна, яке було передане в рахунок до того зобов'язання, як настав строк його виконання.

У даному випадку взагалі немає безпідставно набутого майна: майно набувається на законній підставі, враховуючи існуюче між сторонами зобов'язання, за загальним правилом, боржник має право виконати свій обов'язок достроково (див. ст.531 ЦК та коментар до неї).

Майно, яке передане у виконання зобов'язання після спливу строку позовної давності, не підлягає поверненню в якості безпідставно набутого. Дана норма врегульована ст. 267 ЦК. Особа, яка виконала зобов'язання після спливу позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона у момент виконання не знала про сплив позовної давності. Майно, яке передано в рахунок виконання зобов'язання після спливу строку позовної давності, підлягає поверненню в якості безпідставно набутого, якщо правочин, на підставі якого виникло виконання зобов'язання, буде визнаний нікчемним після передачі майна, так як строк позовної давності про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину — 10 років (див. ст. 258 ЦК та ком. до неї), а строк позовної давності у відповідності із загальними правилами виконання зобов'язання — три роки.